

KIRIL PETKOV

A Korona elleni lázadóktól a fideli nostri *Bulgariig*

Az ortodox balkáni népekről alkotott kép Kelet-Közép-Európában (1354–1572)

A 14. század közepétől a 16. század közepéig terjedő időszak számos szempontból meghatározó volt Európa politikai, társadalmi és intellektuális életében. A katolikus Európa számára ez a késő középkorból a modern időkbe való határozott átmenet ideje volt. Ugyanakkor az európai gondolkodás minden területén példa nélküli kihívások jelentkeztek, és mély változások mentek végbe e korszakban, melynek kezdetét a reneszánsz gondolatok széles körű elterjedése, végét pedig a reformáció győzelme jelezte az egész kontinensen.

E két évszázad alatt jelentős események kezdtek mind markánsabban megkülönböztetni a Nyugatot Kelet-Közép- és Délkelet-Európa régióitól. Részben ezekből született Kelet-Közép-Európa mint elkülönült térség formálódó elképzelése. A katolikus, számos tekintetben a nyugati mintákat követő kelet-közép-európai államok – Magyarország, Csehország, Lengyelország és bizonyos mértékig az osztrák tartományok – lazán különálló európai politikai, gazdasági és kulturális régiót alkottak. Az új folyamatok igen lassan eresztettek itt gyökeret, így az érett középkortól kezdve tovább mélyült a Nyugat és az e területek között meglévő szakadék.

Ugyanebben a korszakban a délkeleti ortodox országok fokozatosan elvesztették függetlenségüket egy új, agresszív erővel, az oszmán török hatalommal szemben. Miután az oszmán hódítók 1354–56-ban (Tzimpe és Gallipoli elfoglalásával) megvetették lábukat Európa földjén, kevesebb, mint két évszázadra volt szükségük ahhoz, hogy meghódítsák Délkelet-Európa görögkeleti államait – Bizáncot, Bulgáriát, Szerbiát és a román fejedelemségeket. A 16. század második negyedére azután a magyar állam megsemmisítésével szilárdan megalapozták hatalmukat Közép-Európában.

Másrészt 1054-től kezdve a katolikus Nyugat és az ortodox Kelet kulturális, politikai és gazdasági különbségei a bizalmatlanság és a kölcsönös gyűlölet forrását jelentették Európa keresztény népei között. Magabiztosságuk növekedvén, a nyugati és kelet-közép-európai katolikus államok kezdtek negatívan viszonyulni a kelet-európai népekhez. A középkor évszázadaiban, amikor a vallásos mentalitás irányította az élet szinte minden területét, az ellentét természetes módon öltötte vallási vita formáját. A görög-ortodox népeket s közöttük az ortodox szlávokat úgy tekintették, mint akik nem teljes mértékben keresztények, *schismatici christiani*¹ ... *qui nobisqum in fide non ambulant nec doctrina*.² Különböző jelentőségű politikai események is hozzájárultak ezekhez a folyamatokhoz. Az első kereszties hadjáratok megerősítették az ellenérzéseket, ellentéteket a kereszténység két ága között: a negyedik kereszties hadjárat ezt a végletekig fokozta. Bár általában véve európai népeknek³ és nem barbároknak⁴ számítottak, a *nationes christianurum orientaliunum*hoz tartozókat nem tekintették egyenrangúnak nyugati kortársaikkal. Nem meglepő ezért azt látnunk, hogy a 14. század első felétől a kereszties vállalkozások épp az ő alávetésüket célozzák.⁵

A 14. század közepére újabb érvet is találtak a római katolikus államok uralmuk kiterjesztésének igazolására. Habár a görög ortodox államok ekkor már több, mint negyedszázada szenvedtek a török betörésektől, amiatt hibáztatták őket, hogy nem képesek megvédeni magukat és Európát a félhold fenyegető árnyékától. Különleges hely illette itt meg az ortodox balkáni szlávokat.

A Balkán ortodox szláv népei nem dicsekedhettek Nyugat- és Közép-Európában csodált klasszikus görög elődökkel. A középkori nyugati és közép-európai értelmiségiekben mindig is negatív kép élt róluk. Egykoron barbárok voltak – szlávok és bolgárok –, akik a Kelet-római Birodalom határain belül telepedtek le és jogtalanul elszakították a birodalom nagy területeit. Szerencsétlen sorsúak, hisz a görögök ortodox vallását vették fel, s nem vonzódtak a Nyugat felé. Túl hamar összeomlottak az oszmán erővel szemben. Végül pedig kapcsolatuk a közép-kelet-európai államokkal – mindenekelett Magyarországgal – túlságosan bonyolult volt ahhoz, hogy sorsuk bármilyen jóindulatot vagy együttérzést keltsen.

Így igen meglepő, legalábbis első pillantásra, hogy a helyzet a 16. század közepére szinte az ellenkezőjére fordult. A régi ellenséges érzelmek talajt vesztek, s felváltotta őket a „keresztény felebarátok”, „a törökök elleni szövetségesek”, a közös ellenség igájában szövődők iránti együttérzés. Fokozatosan új szemléletmód jelent meg. Egy humanistább megközelítést, realistább és pozitívabb tartalmú új kép alakult ki róluk a korszak végére. A jelen dolgozat célja az, hogy némi fényt vessen azokra a folyamatokra, amelyek közrejátszottak az ortodox balkáni szlávokról Kelet-Közép-Európában kialakult kép formálásában a Gallipoli eleste és az oszmánok jelenlétének a 16. század második felére tehető megszilárdulása közötti válságos századokban.

Ez a jelenség szerves része volt annak, ahogy az általában az ortodoxokról alkotott kép pozitívan változott Kelet-Közép-Európában. Az egyes népek imázsához még a modern korokban is elválaszthatatlanul kötődnek politikai toposzok. A vizsgált periódusban ezek még szívósabbak voltak és fontos szerepet játszottak a balkáni szlávokról kialakult kép formálásában. A politikai tényezők azonban jelentősen eltérnek jellegükben a vallási tényezőktől. Mint imázsformáló erőnek, megnövekedett az előbbieket jelentősége ezeket az országokat illetően, amelyek határai mentén politikai feszültségek halmozódtak fel. Másrészt a politikai elképzelések mély változásokon mehetnek keresztül viszonylag rövid periódusokon belül is. A vallási mentalitáshoz képest ezek jóval gyorsabban változnak, időnként az adott ország hivatalos politikája jelentős változásának függvényében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az átalakulás egyszerre ment végbe a percepció minden szintjén. Mindazonáltal, ha egyszer a politika legmagasabb szintje elfogadta az új kép elemeit, hatásuk lassanként az egész társadalom általános szemléletmódjában érezhetővé vált. E megállapítások közhelyszerűnek tűnhetnek. Felelevenítésük azonban szükséges ahhoz, hogy kiemelhessük azt a sajátos miliőt, amelyben a Közép-Kelet-Európában élők kialakították politikai képüket az ortodox balkáni szlávokról.

Ezen államok közül csak Magyarország rendelkezett kiterjedt politikai határral a Balkánon; a múltban csak a magyarok álltak állandóan feszült viszonyban az ortodoxokkal, s még vizsgált időszakunk kezdetén is tápláltak irányukban politikai ambíciókat. A többi, Európa keleti és központi régióiban fekvő ország számára a korai középkor realitásai feledésbe merültek a 14. század második felére. A magyaroknál tehát gyakoribb érintkezésre s ebből következően a balkáni szlávokról alkotott határozott elképzelésekre számíthatunk, míg Kelet-Közép-Európa többi részében ritka politikai kontaktus folytán ez a kép a percepció kevésbé kitapintható formáiban jelent meg. A legtöbb vonás tekintetében, akárcsak bizonyos mértékig a vallási imázs esetében is, a történelmi, szóbeli és írott hagyományok által közvetített korábbi feltevésekre hagyatkoztak. Nem kisebb jelentőségű ebben a kérdésben Magyarország közvetítő, a tapasztalatait a többieknek továbbadó szerepe. Az oszmánoknak a régióra vetődő félelmetes árnyéka azonban – a szükséges új információk hozzáférhetőségének függvényében – szemléletmód-változtatásra hajló politikai nézetekhez vezetett. Ez azonban a 14. szá-

zad második felében még alig észlelhető. Ekkor az ortodox balkáni szlávok politikai képét döntően a magyaroknak a róluk kialakított képe határozta meg.

Az 1350-es évekre a magyarok között a balkáni ortodox szlávokról kialakított kép már hosszú hagyományokra tekinthetett vissza. Egyrészt politikai tárgyalások, másrészt átmeneti politikai hódítások révén a magyar uralkodók már régóta politikai szupremáciát követeltek a balkáni szláv államok fölött. Az 1260-as években jegyezték fel először a Bulgária hűbéruraságára vonatkozó követelést, néhány évtizeddel később pedig Szerbia került sorra. E szemlélet szélsőséges kifejeződése volt a „Bulgária, Szerbia stb. királya” cím megjelenése a magyar uralkodók címei között. Így a bolgárokat s a szerbeket is „Szent István szent koronája” alattvalóinak tekintették. Tovább erősítette a magyarok ambícióit egy ortodox délszláv népesség jelenléte a magyar határokon belül.⁶ Természetesen ezeket a politikai érveket aligha fogadhatták el a balkáni ortodox uralkodók a 13. és a 14. évszázad folyamán, s lehetőségeikhez képest továbbra is önálló politikát folytattak. A balkáni ambícióktól fűtött magyar királyok viszont ezeket az uralkodókat „a korona elleni lázadóknak” nevezték.

Mínthogy különösen következetes aktív külpolitikát folytatott a Balkán irányában korszakunk kezdetén, Nagy Lajos azok közé az uralkodók közé tartozott, akik politikai propagandájukban nagymértékben kiaknázták ezt a nézetet. Arra is felhasználta a szlávokról kialakult negatív képet, hogy potenciális szövetségesei előtt Európaszerte saját hódító szándékait igazolja. Tervei leírásakor Lajos specifikus, állandó képeket és kifejezéseket használt, amelyeket a fejedelmi levelezőpartnerei által is jól ismert korabeli feudális nyelvezet fogalomtárából merített. Így a királyi kancellária már jóval a Vidin elfoglalásához vezető 1365-ös tavaszi hadjárat előtt gyakran hangsúlyozta azt a gondolatot, hogy a bolgárok szembe fordultak a legitim magyar uralommal.⁷ A feudális nyelvezet terminusai szerint hűtlen vazallusoknak és lázadóknak nevezték őket.⁸ A vidini cárság magyar kézre kerülését úgy mutatták be, mint ami a lehető legszilárdabb jogi alapokon, a politikai hűbéruraság intézményén nyugszik.⁹ Ezekben az időkben, amikor a politikai lojalitás fogalmai meglehetősen merevek voltak, a bolgároknak tulajdonított cselekedetet minden bizonnyal súlyos véttségnek tekintették.

Szintén hasonló szemlélettel találkozhatunk néhány, Zsigmond uralkodása idején 1389-ből és 1390-ből származó dokumentumban. Lazar Hrebeljanovic fejedelem halála után, 1389-ben a magyarok úgy vélték, az előző kor fogalmai szerint joguk van beavatkozni a szerb ügyekbe. Szokásuk szerint a szerbeket „hűtlen lázadóknak” nyilvánították.¹⁰

Ily módon a kor közös politikai és feudális nyelvezete toposzainak alkalmazásával¹¹ Nagy Lajos politikai gépezete a szerbeket és bolgárokat a nemzetközi közönség számára könnyen érthető fogalmakkal írja le, ami azonnal hatással volt annak róluk alkotott képére. A fent idézett dokumentumokban nyomon követhető kép főként belső használatra szolgált, mégsem kételkedhetünk abban, hogy Magyarországon kívül elterjesztett változata sem különbözött ettől lényegesen.

A 14. század végére, a 15. század első negyedére új politikai események erősítették tovább azt a magyar álláspontot, hogy a délszláv királyságok „a magyar korona ősi tulajdonait” képezik. Majd minden 15. századi ezzel a korrall foglalkozó műben vezérmotívum lett Vidin Nagy Lajos általi bevételé az 1360-as években. Műfajtól függetlenül minden író kötelességének érezte, hogy nagy teret szenteljen Srazimir vidini despota hűbéresi kötelezettségei részletezésének. Később, mindkét bolgár fejedelemiség elestével – Tirnovo 1393-ban és Vidin 1397-ben – a magyar királyok úgy hirdették, az ott élő lakosságnak ők az egyetlen legitim uralkodói.¹² Két feljegyzett alkalommal a király – s később császár –, Zsigmond kérte a törököket, adják vissza számára Bulgáriát. 1394-ben az éppen meghódított Tirnovo fejedelemiség egész északi részét

követelte. 1433-ban azonban már jóval szerényebben, csupán a korábbi vidini cárság területeit kérte. Ekkorra már az a vélemény, hogy a bolgár területek jogos magyar tulajdont képeznek, szilárdan meghonosodott a nemzetközi politikában. 1430-ban a milánói herceg küldötte meg nem nevezett bolgár vezetőkkal találkozott, s az oszmán iga lerázásának lehetőségeiről tárgyalt velük. Az általa látott egyetlen megoldás a magyar koronához való visszatérés volt.¹³

Ez az írott forrásokban megőrzött hagyomány egy évszázadig jellemzi a különböző forrásokat, beleértve olyan dokumentumokat, mint például Lajos saját okleveleit, hivatalos történeti munkákat, mint a magyar krónikakompozíció, Thuróczi és Bonfini művei és olyan beszámolókat, mint Szalkai Balázs írásai.¹⁴

A fiatal lengyel–magyar király, I. Jagello Ulászló néhány 1440–1444 közötti politikai lépéséről fennmaradt információ is alátámasztja a délszláv királyságokat magyar tulajdonnak tekintő szemlélet továbbélését. Fontos itt az a tény is, hogy az Ulászló által támogatott álláspont lengyel közreműködést is magában foglal. Az 1444-es várnai keresztes hadjáratára készülő király Hunyadi Jánosnak ígérte a bolgár királyságot.¹⁵ Egyes kutatók megkérdőjelezik Deugosz ezen állítását (magyar részről Bonfini szintén szerepeltette ezt, talán Callimachus nyomán). Bármilyen erős lehetett is magyarellenessége, Deugosz közlése itt valószínűleg teljesen pontos. Annak alapján, amit Hunyadi kezdeti vonakodásáról tudunk, hogy csatlakozzon I. Ulászló második hadjáratához, ez a királyi ajánlat lehetett a beleegyezését elnyerő utolsó érv. Ezen felül Ulászló ajánlata teljesen egybevág az általános magyar – és egyben az akkori lengyel – nézettel a délszláv országok politikai státusáról.¹⁶

Hasonló magatartást tanúsítottak a magyarok a szerbekkel szemben a tatai béke, majd pedig különösen Lazarevics István 1427-ben bekövetkezett halála után.¹⁷ Igen tanulságos eset Vitéz János hivatalos beszéde a frankfurti diétán 1454 októberében. Míg Vitéz nagyszerű erőfeszítéssel festi le az oszmán törökök igája alatt nyögő délszláv népek nyomorúságos helyzetét, nem feledkezik el arról sem, hogy Szerbiát mint *antiquam corone Hungariae possessionem* említsé.¹⁸

A „magyar alattvalók”, „rebellisek” mellett az ortodox szlávokról kialakult politikai kép egy másik jellemzője az, hogy a „török szövetségeseinek” bélyegezték őket. Ahogy az várható, ez a megítélés is a magyarokhoz fűződik. Míg az előző jelzők belső használatra szolgáltak, az utóbbi fontos vonása volt, hogy főként a nemzetközi politika terére szánták, így befolyása a többi kelet-közép és nyugat-európai népek között sokkal erősebben érezte hatását.

Az ortodox balkáni szlávok efféle percepciójára való egyik legkorábbi utalás egy a VI. Amé, Savoya Zöld Grófjának udvarából származó adat. 1365 nyarán fenséges vendégével, IV. Károly német–római császárral tárgyalt a gróf arról, mi módon lehetne megtisztítani Nyugat- és Közép-Európát a garázdálkodó zsoldoscsapatoktól. Érdekes módon, felmerült, hogy Magyarországra kellene küldeni őket, ahol Nagy Lajos király felhasználhatná őket a törökök és bolgárok ellen viselt háborúiban. E vitában mindkét fél fontos tanúságát adja annak, hogyan hatott abban az időben Lajos propagandája. IV. Károlyt nem annyira német–római császárként, mint inkább a közép-európai Csehország királyaként érintette mindez. A Zöld Gróf a maga részéről egy évvel később nyíltan megmutatta, milyen hatást gyakorolt rá ez a propaganda, mivel keresztes hadjáratát az oszmán törökök helyett a bolgárok ellen fordította.¹⁹

Az 1370-es és 1380-as években bizonyos mértékig megalapozott volt az, hogy az ortodox bolgárok a törökök szövetségesei. 1389 után négy évtizedig ugyanez állt a szerbekre is. A Magyarország és az oszmán birodalom közé szorult balkáni ortodox uralkodók először megpróbálták két szomszédjukat egymás ellen kijátszani, ami hosszú távon igen rövidlátó és veszélyes stratégiának bizonyult. A döntés azonban nem

az ő kezükben volt. Már az 1370-es évekből ismert az első utalás arra, hogy Nagy Lajos vádjai nem csupán üres szavak voltak. Egy 1372-es levélben Havasalföld vajdája, László beszámolt Lajosnak a Tirnovo bolgár cára elleni háborúról, aki a törökökkel kötött szövetséget.²⁰ Lajos veszélyes havasalföldi 1375-ös, Radu elleni hadjárata alatt oszmán és bolgár segédcsapatok harcoltak a havasalföldi oldalon.²¹ Amint ez várható – és ez szolgálta leginkább Lajos érdekeit is –, a bolgárokról azonnal ráragadt a „török szövetséges” jelző. Magyarországról azután ez eljutott minden európai hatalomhoz, amellyel Lajos kapcsolatban állt, s széles körben elterjedt az osztrák tartományokban is. Röviddel 1375-ös erdélyi hadjárata után Nagy Lajos látogatást tett az alsó-ausztriai Mariazellben és utasítást adott, hogy a török ellen vívott győzedelmes csatáit örököknek meg a főoltáron.²² A képen a magyar csapatok küzdöttek a törökök ellen. A magyar-réz felirat és az abból származó későbbi legenda megerősíti, hogy a harc a törökök ellen folyt. A hadjárat forrásainak részletes elemzése azonban bebizonyítja, hogy a csatákat főként havasalföldiekkel, illetve azok oszmán és bolgár segédcsapaival vívták. Így a kép hangsúlya megváltozott, teljesen árnyékot vetett a valódi eseményekre, és minden magyar ellenséget a „török” fogalmába sorolt. Később, amikor az epizód jelentősége már feledésbe merült, a festmény implikációinak ez az oldala jelentőségét veszítette. Amíg az olyan információk, mint amit a *Cronica Carrarese* is továbbít, közkezen forogtak, a kép megtette a maga hatását: a bolgárokat igen meggyőzően kapcsolta össze az oszmánokkal. A képnek ezt az implikációját történeti kontextusának téves értelmezése miatt eddig nem vizsgálták. Valóban, ha alaposan megnézzük a grazi másolatot, a keresztény csapatok ellenfeleit legalább két részre oszthatjuk fejviseletük alapján. Míg az első típus – fehér turbán – jellemző megjelenítése a törököknek mind a keresztény, mind a muszlim művészetben a 14. század vége és a 16. század eleje között, a másik (újfent két részre osztható) típus meglehetősen ritka. Nem tűnik összefüggésbe hozhatónak a korszak oszmán hadserege különböző rangú harcosainak megkülönböztető fejviseletével. Inkább közelebb áll egy balkáni típusú sipkához, amelyet a bolgárok és a havasalföldiek viseltek.²⁴

Ez a bolgárokról kialakult kép azonban rövid életű volt. A törökök előretörése a 14. század utolsó negyedében a bolgár államok végét jelentette. Bár néhány vezetőjük megőrizte helyi autonómiáját az oszmán tartományi adminisztráció keretén belül, a bolgárokat többé nem tekintették a törökök szövetségeseinek. A szerbek helyzete valamelyest eltért ettől. Ők a függetlenségükért vívott hosszú küzdelmük során szükségszerűen kerültek számos alkalommal szövetségbe a törökkel. Már az 1390-es évek elején gyakran fordultak meg szerb csapatok török szövetségben Magyarország déli részén. A független szerb állam bukásáig ez jó okot szolgáltatott arra, hogy a szerbeket „török szövetségeseiknek” nevezzék.

Ebben az értelemben különösen fontos volt Lazarevics István szerb despota politikája a 14. század utolsó évtizedében. 1396-ban Zsigmond és a szinte egész Európából toborzott nyugati erők megindították a katasztrofális eredménnyel záruló nikápolyi hadjáratot. Indulásuk előtt kedvező fogadtatásban volt részük Vidin bolgár cárijánál, aki annak ellenére, hogy oszmán vazallus volt, megnyitotta előttük Vidin, az ország egyik legerősebb erődítménye kapuit. Nem így Lazarevics István. Nikápoly falai alá érve a seregek Lazarevics szerb erőivel találták szembe magukat, akik oszmán szövetségesként harcoltak. A szerbek hozzájárulását a kudarchoz Európa valószínűleg jó ideig nem felejtette el. Maguk a magyarok már jóval korábban kialakították a szerbekről ezt a képet és meg is bizonyosodtak felőle.

Ezt a szemléletmódot először Zsigmond 1389–1396-ból származó oklevélsorozata mutatja, ahol állandóan ezt a megnevezést alkalmazták rájuk.²⁵ Később a magyar királyi kancellária változatlan erővel folytatta a propagandát.²⁶ Albert, I. Jagello Ulászló és V. László idejében Brankovics György szerb despota – akárcsak előtte

Lazarevics István – a fenyegető katasztrófát úgy próbálta elhárítani, hogy hol az oszmánok, hol a magyarok mellé állt. Politikai magatartása, bár érthető Kelet-Közép-Európában, tovább erősítette a szerbekről mint a törökök szövetségeseiről kialakult képet.²⁸

Függetlenségük elvesztésével azonban a szerbek elvesztették azokat a tulajdonságokat is, amelyek „hütlenné” és „török szövetségessé” tették őket. Ütközőállamuk eleste persze nem vetett véget annak, hogy szerbeket is felfogadjanak a Magyarországon portyázó oszmán seregekbe, ekkorra azonban már nagyszámú szerb és bolgár emigráns élt Magyarországon, akik a katolikusok oldalán álltak a törökkel szemben. Jelenlétük és tevékenységük segített abban, hogy a régi képet egy újabb, attól teljesen eltérő váltsa fel. Ennek kezdetei már jóval előbb kirajzolódnak, de az új megítélés nem vette át azonnal a korábbi érzelmek helyét. Volt egy olyan periódus, amelyben a régi elképzelések, amelyek túl hevesek voltak ahhoz, hogy könnyen feledhetők legyenek, csak lassan halványultak. Minden bizonnyal bonyolult volt ez az átmenet Magyarországon. Ami a többi kelet-közép-európai államot illeti, ezek a kérdéses időszakban főként a magyar vélemény elfogadói voltak. Általános közömbösségük az ortodox balkániakkal szemben kizárta, hogy önálló véleményt alkossanak e kérdésben. Ennek csak akkor jött el az ideje, amikor az oszmán veszély már közvetlenül érintette saját ügyeiket.

A fenti megállapítások többsége vonatkozik a bolgárokra is. A korábban tárgyalt források mutatják, hogy a szerbeket jobban ismerték Kelet-Közép-Európában. E régebbi hagyomány az oszmán agresszió árnyékában némi – noha tartalmát illetően ellentmondásos – folytonosságot adott a szerbekről kialakított nézeteknek. Másrésztől azonban a bolgár állam korai bukása – hiszen az már nem létezett a 15. század első negyedére – hozzájárult ahhoz, hogy a bolgárok emléke egy időre feledésbe merült.²⁹ Természetesen ez a folyamat nem volt teljes körű. A bolgárok számos emléket hagytak maguk után Nyugat- és Kelet-Közép-Európában a korábbi századok folyamán, amelyek még mindig éltek. A 15. század során néhány esemény segített ezeket újra élénkebbé tenni. A század közepétől azonban olyan jelzések észlelhetők, amelyek szerint az európai közvélemény általában megfeledkezett a bolgárokról mint politikai entitásról. E folyamat első bizonyítékai azok az inkább földrajzi, mint politikai jellegű megjelölések, melyek ekkor tűnnek fel. Míg az 1390-es években és a nikápolyi katasztrófa után Philippe de Mézieres még mindig „Bolgár Birodalmat” említett, a korábbi *regnaba* irányított pápai küldöttek az 1420-as évekre már *partes Bulgariae, Rasciae-et Bosnae* felé indultak.³⁰ Ahogy a magyarok ebben az évtizedben a bolgárok feletti fennhatóság igényével léptek fel, a korábbi Vidini Császárság határain kívül eső területeket már nem Bulgáriának, hanem *Turcianak* nevezik.³¹

Ez utóbbi nézet különösen szívósnak bizonyult a 15. század második felének politikai nyelvében, míg más szerződésekben a semlegesebb *Romania* terminust használták. Michael Beheim 1460-ban született költeményében a *Bulgaria* név csak a vidini területet jelölte, amely után *Turcia* következett.³² Mint fentebb megjegyeztük, ez az információ a várnai hadjárat egy résztvevőjétől származott, így mindez még tanulságosabb, hiszen Hans Mögest minden bizonnyal ismerte a bejárt országok valódi viszonyait. Ennek ellenére, vagy ő maga vagy Beheim, a kor elvárásainak megfelelően az északi bolgár területeket *Turciaként* említette. Ráadásul a politikai és a vallási hagyományt ismét vegyítve Beheim a lakosokat „görögöknek” nevezte, s ez a szemlélet tovább halványította a bolgárok mint politikai entitás képét.³³

Hasonló látásmód tükröződik Petrus Ranzanus, a magyar ügyeket Mátyás király uralkodása idejében személyesen ismerő lucerai püspök *Epitome Rerum Hungaricarum* című munkájában.³⁴ Deugosz, aki igen jól ismerte a balkáni országok oszmán

meghódításának eseményeit, az 1396-os nikápolyi hadjáratról szólván az országot *Romaniaként* írja le.³⁵ 1444-ben I. Ulászló második hadjárata alkalmával a seregek átkeltek „egész Törökországon, fel Várnáig”.³⁶ Ostrovizai Konstantin Mihailovic szintén úgy tartotta, hogy *Bulgaria* csak a Balkán hegységtől délre fekvő területeket jelenti.

További utalásokat találunk ebben a vonatkozásban a használatos földrajzi elnevezésekben. A 15. század utolsó évtizedében Claudius Ptolemaeus és Strabo újralfedezése után (1490) a tudományos értekezésekben és térképekben feléledt az antik geográfiai hagyomány. Gyakorivá vált a középkori nevek helyett az antik elnevezések alkalmazása. Így a korábbi bolgár földön gyakran találunk olyan földrajzi neveket, mint Thrace, Mysia vagy Macedonia, Bulgáriát azonban nem. Bizánc nyugati neve, *Romania*, és a bolgár cárság különleges, a 14. század második feléből származó elnevezése, *Zagora*³⁷, szinte teljesen kiszorította a *Bulgaria* terminus használatát. Ezt a folyamatot nyomom követhetjük a 15. század utolsó negyedének talán legnagyobb geográfiai vállalkozásában, Hartman Schedel illusztrált Krónikájában.³⁸ A következő század első felében ugyanez a szemlélet nyilvánul meg Huan de la Cosa (1500), egy portugál hajóskönyv (1501–1504), Johan Ruis (1508), Johannes Stabius (1515) és Huan Bescipi (1523) térképein.³⁹ Csupán a kelet-közép-európai államok egyes kifejezetten katonai akciójához kapcsolódó térképeken szerepel még a Bulgária elnevezés.⁴⁰

Mindezek az adatok, bár igen gyéren állnak rendelkezésünkre, arra utalnak, hogy a 15. század második negyede és különösen Zsigmond császár halála után érvényesült az a tendencia Kelet-Közép-Európában, amely valamilyen módon elismerni igyekezett az oszmán fennhatóságot Bulgária felett. Ennek fő megnyilvánulása I. Ulászló beleegyezése volt, mellyel, még ha ideiglenesen is, de a törökökre hagyta az országot 1444-ben.⁴¹ A bolgárok mint török alattvalók képe ilyen előkészített talajon könnyen gyökeret eresztett.

Ez a tendencia azonban nem tudott felülkerekedni azon a másik nézeten, mely szerint az ortodox balkáni szlávok a katolikus Kelet-Közép-Európa szövetségesei a törökök ellen. Ez utóbbi szemlélet korábbi eredetű, és hosszú távon erősebbnek is bizonyult, új elemekkel gazdagítva a balkáni szlávokról kialakult képet a 15. és 16. században.

A 15. század elején tehát – a balkáni ortodox uralkodók kettős, Magyarország és az oszmán birodalom közötti vazallusságából származó problémák ellenére – e népek szerepét a katolikusok szövetségeseiként már méltányolták. Említést tettünk a korábbiakban azokról a magyar kísérletekről, amelyek arra irányultak, hogy hűbéreseiként kezeljék a balkáni szlávokat. A magyar elvárás az volt, hogy egységesen lépjenek fel a magyarokkal együtt a törökök ellen. A többi kelet-közép-európai országban azonban, és magában Magyarországon is, a 15. század közepét követően, amikor a délszláv államok bekebelezésének vágya valamelyest gyengült, több figyelem fordult feléjük mint a közös ellenséggel szembeni lehetséges szövetségesek felé.

Minden bizonnyal már korábban, az 1380-as években megjelenhettek az első próbálkozások arra, hogy az ortodox szlávokat magyar szövetségbe vonják. 1387 végén Jean II le Maingre, akit Boucicaud-nak is neveztek – később Franciaország marsallja és Genova kormányzója – Renaud de Roze lovag társaságában felderítő útra indult Velencéből Murad balkáni tartományaiba. A telet Konstantinápolyban töltötték, majd tavasszal az oszmán területekről Magyarországra távoztak. Murad ekkor birodalma határáig kísértette őket, s Bulgárián keresztül a Dunán érkeztek Budára.⁴² Ez az epizód rendkívül tanulságos álláspontunk szempontjából, mivel később, de még ugyanabban az évben, a Murad egyik fővezére, Ali pasa által vezetett pusztító hadjárat a timovoi bolgár cárság alávetését eredményezte. Később az oszmán történetírók a ma-

gyarokkal való titkos összezejátszással vádolták a bolgár uralkodókat. Ha ez valóban így volt – s ez igen valószínűnek tűnik –, Boucicaud útja lehetett az első kísérlet a bolgár–magyar kapcsolatfelvétellel az oszmánok ellen. Sajnálatos módon a bolgár politikai erők túlságosan gyengék voltak egy ilyen szövetség megtartására és a törökkel való hatékony szembenállásra külföldi segítség nélkül. Néhány évvel később, 1393–95-ben a magyar kapcsolat mindkét bolgár fejedelemség végső lerombolásához vezetett Vidintől keletre, s Tirnovo utolsó uralkodójának, Sisman János cárnak a kivégzéséhez.

Ez az esemény nagy hatást gyakorolt a félsziget többi félig független hatalmának sorsára, s ezt felerősítette a szerbek szerencsétlen végzete 1389-ben Rigómezőnél. Lazarevics Istvánnak az erősebb hűbérúr felé húzó politikai orientációja az 1390-es években tovább rontotta a szerbekről Európa-szerte elfogadott negatív képet. Több, mint egy évtizedig – a 15. század kezdetéig – a balkáni szlávok szigorú oszmán ellenőrzés alatt állottak. A szövetséges változtatásának lehetősége 1402 után merült fel, amikor Timur Lenk Ankara mellett megsemmisítette az oszmán főerőket. A Lazarevics István vezette szerbek és az utolsó bolgár cár mindkét fia magyar szövetséget keresett. Az ortodox balkáni szlávokról mint a katolikus Magyarországnak az oszmánokkal szembeni szövetségeseiről kialakuló új kép termékeny talajra talált.

A magyar szemlélet megváltozásának első jele Zsigmond király Fülöphöz, Burgundia hercegéhez intézett, 1404. április 16-i keltezésű levele. A balkáni politikai helyzetet jellemezve Zsigmond leírja, hogy Raska nemes ura, István elhatározta, hogy egyesíti vele erőit ellenségei ellen. Továbbá István már harcolt az oszmánok ellen és több mint tízezret közülük megölt. Két másik uralkodó, Konstantin, Bulgária és Mircea Havasalföld vajdája szintén visszatért a magyar hűséghez, megtámadta a török tartományokat, és számos diadalmas győzedelmet aratott.⁴³ Zsigmond kiemelte erős seregeiket, amelyek, néhány magyar csapat segítségével, képesek lennének elpusztítani a kereszt ellenségeit.

A balkáni népek e kedvező képét tovább erősítette részvételük a kelet-közép-európai erők oszmán-ellenes hadjárataiban. Vidin és Tirnovo utolsó bolgár cárjainak emigráns fiai, a fent említett Konstantin – „Bulgária nemes ura” – és Fruzin részt vett néhány hadjáratban. Nem voltak azonban mindig oly sikeresek, ahogyan Zsigmond remélte. Így 1426 szeptemberében II. Dan havasalföldi vajda és Ozorai Pipó temesi ispán közös hadi vállalkozásait visszaszorították a törökök Silistra körül, ahol a szövetséges erők nagy veszteségeket szenvedtek.⁴⁴

Ez és a bolgár területekre indított más hadjáratok is jelzik az ortodox vezetők szándékait, akik még mindig reménykedtek abban, hogy visszaszerezhetik politikai státusukat. E területek népessége egyaránt szenvedett mind a keresztény, mind a török seregek fosztogatásaitól, ám mégsem haboztak csatlakozni a keresztény erőkhöz, amikor csak esély mutatkozott az oszmánok elleni tartósabb siker elérésére. A szerbek és a bolgárok egyaránt felajánlották támogatásukat minden lehetséges módon I. Ulászló két hadjáratában. Nem hivatalos részvételüket – különösen a diadalmas 1443–44-es háborúban – számos kortárs és későbbi író is megörökítette. Segítségük nélkül természetesen a hosszú hadjárat jóval kevésbé lehetett volna sikeres. Szükségszerűen mély benyomást keltett ez minden kortárs megfigyelőben, akik nem felejtették el ezt feljegyezni, ezzel megerősítve az ortodox szlávok mint a keresztiesek szövetségeseinek pozitív képét.⁴⁵

A következő években Brankovics György szerb uralkodó néhány sikere az oszmánokkal szemben kétértelmű politikája ellenére is kivívta számára az európaiak csodálatát.⁴⁶ Nándorfehérvár 1456-os ostromának kortárs leírói megemlítik a délszlávok közreműködését, akik elfordultak az oszmánoktól és a keresztény erők mellé álltak.⁴⁷

A kelet-közép-európaiaknak a délszlávokról alkotott véleményében bekövetkező kedvező változások egy másik jele az az aggodalom, amit a szlávoknak az oszmánok általi sanyargatása váltott ki bennük. Az egyik legkorábbi bizonyíték erre, egy királyi levél ismét I. Ulászló hadjárataihoz kötődik, amely ugyan saját alattvalói támogatásának elnyerését célozta az 1444-re tervezett keresztes hadjáratához, de szerepel benne egy utalás a szerb és bolgár területek pusztulására vonatkozóan is.⁴⁸ Négy évvel később Vitéz János – Hunyadi János nevében – egy V. Miklós pápának írt levélben felvetette, hogy a reményvesztett ortodoxokat a katolikusoknak kellene megvédeniük.⁴⁹ Hasonló nézetek jelentek meg hamarosan Csehországban és Ausztriában is.⁵⁰ Lengyelországban, amennyiben hihetünk Callimachusnak, e szemlélet kialakulása a 15. század utolsó évtizedére fejeződött be. A hivatalos állami politika szintjén ekkor a balkáni ortodox szlávokat a lengyelek leghívebb szövetségésének, *saepimenta regni nostri* és így egész Kelet-Közép-Európa szövetségésének is tekintették.⁵¹

Ettől az időtől fogva számos, a Balkánt megjárt kelet-közép-európai megfigyelő további információkat szolgáltatott erről. Mindannyian megerősítik a helyi lakosság készségét a törökök elleni hadjáratok támogatására, amelyek szabadulásukat hozták. Benedict Curipeschitz 1530-ban beszámolt arról, hogy a boszniai és szerbiai ortodox keresztények nagy bűnnek tartják más keresztények ellen harcolni. Számos helyen olyanokkal találkozott, akik a törökkel vívott korábbi csatáikat idézték fel. Benedictet még meg is vádolták azzal, hogy ő és a követ, akinek kíséretéhez tartozott, elfordultak a balkáni népektől és kiszolgáltatták őket a törökök kényének-kedvének.⁵² Cornelius Schepper pedig olyan paraszttal találkozott a bolgár Nisava völgyben, akik arra bátorították őt mint birodalmi küldöttet, hogy indítson háborút a törökök ellen, mihelyt csak lehet; ők készen tartják fegyvereiket arra a napra. Nisben egy szerb arról biztosította, hogy ha kitörne a háború, mindegyikük legalább tíz törököt ölne meg.⁵³ Az efféle adatok gyakoriak a 16. század első feléből származó beszámolóiban.

A délszlávokról a kelet-közép-európaiakban kialakuló képhez további adalékokat szolgáltatottak az emigránsok is. A vizsgált korszak kezdetétől folyamatosan áramlott be a délszláv ortodox népesség a magyarországi Délvidékre és Erdélybe. Az első utalások e folyamatra még az 1350-es évekből valók. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ekkor sem volt ez a betelepülés újkeletű. A magyar királyok számos sikeres szerbiai és bulgáriai hadjáratok során bírták rá emberek ezreit a Magyarországra való átköltözésre, hogy a határok mentén ütközőnépességként telepítsék le őket. A török–magyar hadviselés kezdetével ez a folyamat felerősödött. Természetes volt, hogy a Szerbia és Bulgária török tartományaiiba irányuló hadi vállalkozás befejezése a helyiek Magyarországra történő tömeges migrációjával járt együtt.⁵⁴ Később, a 16. század kezdetén néhány Szerbiában járt utazó feljegyzi a balkáni szlávok készségét az Ausztriába való költözésre, hogy így mentsek meg magukat a törökök igájától.⁵⁵

Mindezek következtében a 15. század végére a magyarországi ortodox délszlávok száma valószínűleg meghaladta a százezret. Voltak közöttük, akik megtartották ortodox vallásukat, mások áttértek a katolikus hitre. Ennek ellenére megőrizték etnikai identitásukat a 16. századig. Mindennapi kapcsolatuk a magyar népességgel azokon a területeken, ahol letelepedtek, lényegesen hozzájárulhatott a magyaroknak az e népességről alkotott képéhez a percepció alig megfogható populáris szintjén. Néhány elszórt utalás segítségünkre van abban, hogy következtetéseket vonjunk le a helybelieknek a betelepülőket illető diszpozíciójáról. 1439-ből például rendelkezésünkre áll egy igen tanulságos feljegyzés. Ebben az évben néhány magyar nemes panaszt emelt Albert királynál, hogy a királyság leghatalmasabb előkelői, köztük Cillei gróf és Brankovics György – akinek hatalmas földbirtokai voltak Magyarországon is – nagy területeket és kiváltságokat adtak a betelepülőeknek. Ezért a helyi népesség betolakodóknak tekintette

őket, akik elveszik, ami törvényesen a magyarokat illeti.⁵⁶ Ez az attitűd valószínűleg egyaránt jelen volt a nemesség és a köznép körében is.

A betelepülők jelentőségét az ország védelme szempontjából azonban nagyon jól felismerték a magyar királyok. A betelepülő szerbeket, akik a meghatározó délszláv etnikumot jelentették az országban, és az áttelepített bolgárokat komoly haderőnek tekintették a törökök ellen. Nem meglepő ezért, hogy kedvező fogadtatásukat tapasztaljuk már Zsigmond idejében, aki egy 1428-ból származó oklevelében a roszygethei birtokán letelepedett bolgár bevándorlókat *fideli nostri Bulgarinac* nevezte és adózást illető széles körű kiváltságokat adományozott nekik.⁵⁷ Így azután a fenti reakciók ellenére a bevándorlók továbbra is kaptak bizonyos kedvezményeket, különösen vallási kötelezettségeik tekintetében. Ezek még széleskörűbbé váltak Mátyás király uralkodása alatt. A király északi katonai vállalkozásai hatalmi vákuumot idéztek elő a török határon, s a bevándorlók úgy használták ki megnövekedett fontosságukat, hogy további kiváltságokat kértek – és kaptak.⁵⁸ Az 1471–1496-os évekre a délmagyarországi szerbek egyfajta félig független fejedelemséget alkottak, emigráns despotáik – Vuk Grgurovic (1471–1485) és II. György (1486–1496) – legalábbis igyekeztek úgy viselkedni, mintha ez lett volna a helyzet. Még néhány magyarelles megnyilatkozás megtételéig is elmentek, ami valószínűleg erősítette a szerbekről kialakult negatív magyarországi képet annak ellenére, hogy e népcsoport hozzájárult a közös ellenséggel szembeni harchoz.

E negatív megítélés tovább terjedt Csehországban és Ausztriában, bár ez esetben a jelenségnek más okai is voltak. Mátyás a háborúiban állandóan felfogadott szerb csapatokat, akiket a 15. század második felében részben fosztogató zsoldosoknak tartottak.⁵⁹ Nem csoda tehát, hogy a kortárs cseh feljegyzésekben nem találjuk annak nyomát, hogy bármiféle aggodalmat keltett volna bennük a szerbek ügye, a törököknek való szerencsétlen alávetetésük.⁶⁰

A dél-magyarországi tömeges szláv jelenlét mellett az írott szó és a szóbeli üzenetek a térségben az ortodox szlávokról kialakult kép további oldalait is megvilágítják. A fennmaradt források részben megőrizték az ortodox balkáni szlávok politikai és vallási vezetőinek személyiségrajzát. Ezek nem elegendőek a kérdéses személy teljes profiljának felvázolásához, hiszen az őket létrehozó személyek nem politikai életrajzírók voltak, és nem is szándékoztak teljes személyiségképet adni. Ami rendelkezésünkre áll, az csak esetleges vázlat, és talán nem is tükrözi a közvéleményt az egyes politikai vagy egyházi vezetőkről, de némi bepillantást engednek a társadalmuk képviselőinek tekinthető írók látásmódjába. Amennyiben a propaganda jellegzetes megnyilvánulásainak tekintjük őket, akkor különösen jól mutatják, hogyan hatott a vezető személyiségekről kialakult kép az egész közösségről alkotott nézetre. Elszórt adatok közül választhatunk tehát. Többségük nem több, mint egy adott helyzetben tett egymondatos megjegyzés. Mások hosszabb kommentárokat tartalmaznak. Némelyiküket bemutathatjuk itt, hogy illusztrálhassuk, hogyan látták a kortársak a kor politikai vezetőit.

A legkorábbi rendelkezésünkre álló beszámolók Dusán István szerb királyról szólnak. Az első Szent Péter Tamás élete, Philippe de Mézieres tollából, a második Konstantin Mihailovic *Memoirs*-ja. A két művet több, mint egy évszázad választja el egymástól, de mindkettő nagyban hozzájárul a szerb király negatív megítéléséhez. Philippe de Mézieres életrajzában főként a király vallási szokásait hangsúlyozta; majd másfél évszázad múltán Konstantin Mihailovic, bár maga is szerb volt, néhány negatív személyiségjeggyel járult hozzá Dusán portréjához. Mézieres-től megtudjuk, hogy a király magas ember volt, goromba tekintettel.⁶¹ Ez a máskülönben semleges vonás valójában hozzájárult a királyról kialakult negatív képhez, mert Philippe azt jelezte vele olvasóinak, hogy a király testi erejét rossz célokra használta: arra, hogy valódi keleti

despota módjára viselkedjen, alattvalóinak például meg kellett csókolniuk a lábát. Mézieres idejében a nyugati társadalmakban ezt politikai véteknek tartották. Továbbá – folytatta – a király rendkívül zsarnoki módon beavatkozott az egyház ügyeibe. A Mézieres által bemutatott kép jól szolgálta a vallási célzatú propagandát, de politikai implikációi sem voltak kevésbé hatásosak.

Konstantin Mihailovic munkájában Dusán képe ugyanebben az irányban fejlődött tovább, bár néhány új elem szépíteni igyekezett az első benyomást. Mézieres közlésétől nem esnek messzire Konstantin első megjegyzései, amelyekkel igazolást próbált keresni a balkáni oszmán sikerekre, hogy azt a balkáni politikai vezetők bünsz személységében találja meg. Így Konstantint olvasva az az érzésünk, hogy Dusánban testesült meg az összes elképzelhető gonoszság. Esküszegő volt, előkelő hadifoglyát, egy másik királyi személyt, a bolgár cárt megölő fejedelem. Mindezeket a borzalmas tetteket koronázta meg az a cselekedete, mellyel saját atyját megfojtotta, hogy elfoglalhassa trónját.⁶² Ezt a visszataszító portrét semmilyen későbbi kegyes viselkedés nem tudta jóvátenni Konstantin olvasóinak szemében. Az általa bizonyára határozott céllal megalkotott kép valószínűleg nagymértékben befolyásolta közönsége látásmódját. A középkorban a politikai vezetőket sokkal inkább népeik megszemélysítőinek tekintették, mint a modern időkben. A közönség, amely olvashatta vagy hallhatta Mézieres vagy Konstantin beszámolóit – és mindkettő igen népszerű volt – minden bizonnyal elég kedvezőtlen véleményt formált a szerbokról mint népről.

Dusán képe azonban a nyugat- és kelet-közép-európai írók által megalkotott egyetlen teljesen negatív kép. Az első nagy oszmán sikerek utáni balkáni helyzetváltozás következtében nyilvánvalóan megváltozott a kortársak véleménye is. Ennek eredményeképpen már a 15. században megfigyelhető a pozitívabb szemlélet. A tárgyalt személyek ismét szerb uralkodók, s az oszmánokkal folytatott hosszú szerb küzdelem szempontjából ez fontos tény. A 15. század népszerű epikájában és irodalmában a Rigómezőn 1389-ben megölt Lázár szerb fejedelem alakja összefonódott a görög császárával, s a török ellen küzdő keresztény hőssé vált.⁶³

Lázár fia és örököse, István olyan alak volt, akinek politikai magatartása vitatott hírnevet szerzett. Már fentebb említettük, hogy a 15. század első évtizedéig szinte minden forrás az oszmánokkal kötött szövetséggel vádolta – egyes kutatók szerint hűbéresküt is tett. Erre elszórt utalásokat találhatunk több szerzőnél. Későbbi, Magyarországhoz való fordulása azonban lassan hatással volt a kelet-közép-európai közvéleményre. Így Eberhard Windecke *Denkwürdigkeiten*-jében a szerb despotáról rendkívül kedvező képet festett. Hatalmas, rátermett, igazságos uralkodóként ábrázolja, délceg fejedelemként. Bár harcra kész volt, ugyanakkor békés természetű is.⁶⁴ Egy évtizeddel később, 1424-ben István ismét feltűnik Windeckénél, ez alkalommal a Zsigmondnak adott egyszerű ajándékai révén.⁶⁵

A következő, rendkívül kedvező szerb uralkodói portrét ostrovizai Konstantin Mihailovic festette Brankovics Györgyről.⁶⁶ Konstantin odáig ment, hogy az idős despotát a keresztény uralkodó ideáljaként ábrázolta. Szavai szerint Brankovics mindig az egész keresztény közösség érdekében tevékenykedett; Ulászló igaz barátja és vazallusa volt; a királyt Hunyadi János vezette félre a despotával kapcsolatban. Brankovics György bőkezű, gazdag, bölcs és nemes fejedelem volt, aki a gyűlölt oszmán szultán, Mohammed csapdájába esett. A kor bizonyíték erejű dokumentumait felidézve viszont Brankovics György alakja nem tűnik ilyen tökéletesnek. Mindazonáltal Konstantin olvasói, akik soha nem ismerték a despotát személyesen, aligha tehettek mást, minthogy higgyenek neki.

Az ortodox uralkodókról kialakult képhez hozzájárultak a 15. század folyamán festett portréik is. A szerb politikai vezetők mellett két bolgár egyházi vezetőt is érde-

mesnek tartottak arra, hogy vizuálisan megjelenítsék őket. E két férfi József ököm-nikus pátriárka, illetve Kijev és egész Oroszország metropolitája, Grigorij Szimv lak volt. Nyugati stílusban készült portréik nem mondanak sokat személyiségükről. A kortárs írott feljegyzések azonban minden bizonnyal segítettek a kor közönségét abban, hogy legalább hozzávetőleges képet alkossanak róluk.

A politikai és egyházi vezetők ezen aligha kimerítő írott és vizuális portréi olyan időből származnak, amikor Kelet-Közép-Európában a humanista kultúra és individualizmus iránti érdeklődés jelentősen megnőtt. A kelet-közép-európaiak – legalábbis a felső, tanult rétegeik – elkezdtek gondolkodni, beszélni, információkat gyűjteni és terjeszteni az ortodox népek kulturális hátteréről. Így a 15. század utolsó és a 16. század első negyede közötti időszak az új politikai szemléletmódok hírnöke volt. Ezek a szemléletmódok egyáltalán nem voltak egységesek. Különböző vélemények fonódtak össze, hogy ellentmondásos képet, vagyis inkább képek sokaságát hozzák létre. Korszakunk végére azonban többé-kevésbé világosan megmutatkozik az általános átalakulás egy kedvezőbb képpé. Természetesen az ekkor lejátszódó fontos politikai események, mindenekelőtt Mohács (1526) következményei és a magyar állam szétesése is befolyásolták ezt a szemléletváltást. A korábbi vallási és más jellegű tényezőknek ugyancsak fontos szerep jutott a balkáni ortodox szlávokról kialakult kép átalakulásában. Ám a politikai elképzelések változásainak mégis saját életük volt, és talán ezek adták a fő hajtóerőt a Közép-Európában élők általános szemléletváltásához.

Fordította: Molnár Edit Katalin

Jegyzetek

1. de Romanis, Humbert: *Quinti predicatorum magistri Generalis Opera de vita Regulari*. Ed. J. J. Berthier. Rome, 1890. vol. II. 492.
2. Brocardus: *Directorium ad passagium faciendum*. In: *Recueil des historiens des croisades*, 2: *Documents latins et français relatifs à l'Arménie*. Paris, 1906. 382 ff.
3. von den Bricken, Anna-Dorothee: *Die „Nationes christianorum orientaliu” im Verständnis der lateinischen Historiographie*. Köln-Wien, 1973. 137–142.; uő: *Europa in der Kartographie des Mittelalters*. *Archiv für Kulturgeschichte* 1973. 55., 289–304.; Karageorgos, Basileios: *Der Begriff Europa in Hoch- und Spätmittelalter*. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 48. Köln-Wien, 1992. 1: 137–164.
4. A középkor „barbár”-fogalmát kiterjedt irodalom vizsgálja. Ld. Jones, W. R.: *Image of the Barbarian in Medieval Europa*. *Comparative Studies in Society and History* 1971. 13: 392–407.
5. Ld. Atiya, A.: *The Later Crusades*. London, 1938. műve első fejezetében vázolt vállalkozásokat.
6. Gáldi, L. – Fekete-Nagy, A. – Makkai, L., eds.: *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia, usque ad annum 1400 P. Christum*. Budapest, 1941. 137–138. – itt bolgárokat említenek Krassó megyében 1358-ban; minden kétségen felül ez a népesség a sikeres magyar hadjárat után költözött oda, talán már az előző évszázadban.
7. Thallóczy, L.: *Oklevelek a magyar–bulgar összeköttetések történetéhez (Diplomata ad historiam coniunctionum Hungarorum et Bulgarorum)*. *Történelmi Tár*, Bp., 1898. 362.: „...de regno nostro Bulgariae quod olim a regimine et iurisdictione sancte regni Hungariae corone cui rationaliter subdebat per callidas nonnullorum

- infideliam Bulgarorum versutias habebatur malitiose alienatum.*” (a továbbiakban: Thallóczy 1898)
8. Thallóczy 1898. 359.: „*Per infidelium et rebellium astutiam a iurisdictione regimis ipsius sauche corone dudum habebatur alienatur.*”¹
 9. Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus patrius. Red. I. Nagy et Aalii I–VIII., Győr–Budapest, 1865–1891. I. 248.: „*Regni Bulgariae iure geniture nobis debiti.*”
 10. Ld. Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez (Urkunden zur Geschichte des Komitats Temesch und der Stadt Temeschwar). Kopiert und gesammelt von F. Pesty. Im Auftrag der Historischen Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften zur Drucklegung vorbereitet von T. Ortway. Bd. I. 1183–1430.; Temesvármegye és Temesvárváros története (Geschichte Komitats Temesch und der Stadt Temeschwar). IV. Pozsony, 1896. 182.
 11. Ugyanilyen típusú nyelvezetet használtak egy bizonyos bolgár tisztviselővel szemben, aki nyilvánvalóan valamilyen szolgálatot tett Lajosnak a meghódított Vidinben. Habár ez alkalommal kedvező volt a hozzáállás, a feudális hűbérúr ugyanilyen hajlandóságát jelzi szolgája vagy vazallusa irányában. Thallóczy 1898. 361–362.: „*Georgio dicto Primichur, fideli nostro Bulgaro.*” Ez a politikai imázs azonban, még a sokkal komorabb vallási implikációkkal együtt sem működött olyan simán a nemzetközi politika szintjén, mint ahogyan gondolták. A kérdést megvilágítja Lajos Velencéhez intézett üzenete, amelyben hajókat kér 1366-ban. Steinherz, S.: Die Beziehungen Ludwigs I von Ungarn zu Karl IV. (1358–1373). Mitteilungen d. Inst. f. Osster. Geschichte, IX. 568. 3. jegyzet.
 12. Ezt a szemléletet jól mutatja az a tény, hogy Zsigmond, aki általában ritkán használta a „Bulgária királya” címet, Tirnovo eleste után azonnal intenzívebben kezdte azt használni. Ld. például: Documenta Valachorum 469. Zsigmond haláláig következetes volt ebben a tekintetben, ld. egy 1435. július 16-án kelt késői oklevelét. In: Thallóczy, L. – Aldasy, A., eds.: Magyarország melléktartományainak oklevéltára. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. Vol. I–II. Budapest, 1907. 98–99. (a továbbiakban: Thallóczy–Aldasy): „*et una nobiscum personaliter progrediende addictorum Turcorum et Bajazit eorundem sevitiarum comprimendam et elidendam ad climata dicti regni nostri Bulgariae ubi ipsorum Bayzath imperator et Turcorum ceterumque scismaticorum grandis cetus pullalabat castra metati fuisset, et Bidino civitate fortissima necnon Strachimerio eisdem imperatoris nostre ditioni votive subiugatus in campo dicti castris maioris Nicapolis agrediendo et in arca ipsius certaminis cum pretaxata fideli nostri comitiva ferventer bellando et stragem inter ipsos schismaticos perpetrando...*” Későbbi forrásokból megtudjuk, hogy Zsigmond kitartott amellett, hogy Bulgária az ő öröksége, még Bajazid török udvarában is. Mályusz, D. – Kristó, J., eds.: Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. Vols. I–II. Budapest, 1985. II. 213. cap. 203. (a továbbiakban: Johannes de Thurocz) Érdemes megjegyezni, hogy még a magyar trónkövetelő, Nápolyi László is a „*Dei Gratiae Hungariae, Hierusalem, et Siciliae, Dalmatie, Croatiae, Rome, Servie, Salicie, Lodomerie, Comanie, Bulgariaeque rex...*” címet kívánta. Ljubi, Sime: Listine o odnosajih itmedju juznoga slavenstva i Mletacke republike. Zagreb, 1878. VI. 167. Szerbiát és Bulgáriát állandóan megemlítették a magyar királyi címben a magyar királyság Mohács utáni összeomlásáig.
 13. A Bertrandon de la Brocquierre által leírt epizódokat ld. Cvetkova, B.: Pametna bitka na narodite. Varna, 1979. 77.
 14. Nagy Lajos korára vonatkozóan ld. Bonfinis, Antonius de: Rerum Ungaricarum Decades. I–IV. Fogel, I. – Iványi, B. – Juhász, L., eds. Lipsiae, 1886. 2., X. 449–450. (a továbbiakban, Bonfinis; Thurocz 180. Cap. 164.; Blasii de Zalka et continuatorum eius: Chronica minorum de observantia provinciae Bozniae et Hungariae. In: Chronica Hungarorum finita Budae Anno Domini MCCCCLXXXIII. Budapest, 1972. 231–235. (a továbbiakban: Blasii de Zalka); *A De exercitu in Bulgariam* c. rész fele Srazimirnak mint magyar hűbéresnek a kötelezettségeit tárgyalja. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a magyar történetírói hagyomány a 15. században a megelőző korok nézeteit követte és gyűjtötte egybe, s így külön-

- böző megközelítéseket font egybe. E problémákat általában ld. Macartney, C. A.: *The Mediaeval Hungarian Historians*. Cambridge, 1954. passim
15. Ez az adat először Dlugosznál jelenik meg. Dlugosz, J.: *Historiae Polonicae libri XII. Ad veterimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit I. Zegota Pauli*. Tom. I–IV. In: Joannis Dlugosz senioris canonici Cracoviensis opera omnia cura. A. Przewdzicki edita, Bd. 10–14. Cracoviae, 1873–1876. 663–664. (a továbbiakban: Dlugosz) Tőle vette át: Phillipi Callimachi Experientis. *Historia Rerum Gestarum*. 140. (a továbbiakban: Phillipi Callimachi Experientis): „*Cui sententiae nec despotis quidem aut Hunyadinus tandem fortiter obsistebant ille invitatis facilitate quae in debelando apparebat, hic regia sponsione plecttus, cum Vladislaus promississet ei Bulgariae regnum post victoriam, et litteras quibus id continebatur, etiam quorundam procerum subscriptione firmatas in fidem dedisset.*”
 16. Ez a következtetés nem mond ellent I. Ulászló feltételezett kívánságának, hogy a törökök adják vissza szerb és bolgár területeiket azok jogos uralkodóinak. Phillipi Callimachi Experientis 130.: „*Disceptatio maior in conditionibus approbandis agente Turco de reservanda sibi Bulgaria fodinisque argenti cum plerisque oppidis in Serbia, Vladislawo vero, legitimis dominis restitui singula volente. Tandem in id conventum est quod Bulgaria tantummodo in ditione Turci remaneret...*” Ulászló valószínűleg mindkét ország törvényes uralkodójának tartotta magát, ahogyan Brankovics Györggyel szemben 1440-es magatartása is mutatja. (lásd alább)
 17. A Nándorfehérvárra vonatkozó szerb–magyar békekötés következményeit már 1411-ben érezték, amikor egy július 15-i oklevelében István despotát *Illustri principi domino despoto Rasciae* nevezték. Thallóczy–Aldasy 52. A *Regni nostro Rasciae* kifejezés igen gyakorivá vált 1427 után. Uo. 73. A politikai békekötésekre vonatkozóan általában ld. Radonic, J.: *Sporazum u Tati 1426 i srpsko-ugarski odnosi od XIII do XVI veka*. Beograd, 1941. 117–232.
 18. Vitéz, Ioannes de Zredna: *Operae quae supersunt*. Ed. Boronkai, I. Budapest, 1980. 255. III. 6:11. (a továbbiakban: Vitéz)
 19. Ezt az epizódot lásd Cox, E. L.: *The Green Count of Savoy, Amadeus VI and Transalpine Savoy in the Fourteenth Century*. Princeton, 1967. 197–198. 54. jegyzet, ahol a következő munkára hivatkozik: Pron, M.: *Étude sur les relations politiques du pape Urban V avec les rois de France Jean II et Charles V*. Paris, 1888. 52. Nem állt módomban az utalást Pronnál ellenőrizni.
 20. Fejér, G., ed.: *Codex diplomaticus Hungariae*. IX. tom. in 40 vols. Buda, 1829–1844. IX/4. 477.: „*contra Turcos infidelis et imperatorem de Tyrna in Bulgaria.*” (a továbbiakban: Fejér)
 21. A hadjáratról és nemzetközi visszhangjáról: Kumorovitz, L. B.: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata és török háborúja. *Századok* 1983. 117: 919–981. (a továbbiakban: Kumorovitz)
 22. Az eredeti kép már nincs meg, a később, 1512-ben készült másolatai közül egyet jelenleg Grazban őriznek. Egy reprodukciója megtalálható: Galavics G.: *Kössünk kardot a pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Bp., 1986. fekete-fehér illusztráció, szám nélkül
 23. A legendát ld. Kumorovitz 979.
 24. Az oszmánok fejedő viseletére vonatkozóan: Hegyi, K.: *The Ottoman Empire in Europe*. Bp., 1989. passim; Metin, A.: *Turkish Miniature Painting. The Ottoman Period*. Istanbul, 1974. passim. Köszönetet mondok K. Mutafovának, aki e művekre felhívta a figyelmem.
 25. Thallóczy–Aldasy 29., 33.: „*in regno Servia contra Turcos and Rascienses*”; *Documenta Valachorum* 396–397.: „*idem magister Ladizlaus sicuti assecla sidis bona bonis accumulare satagendo et incolas regni nostri in Machouiensi, Sirimiensi,*

- Crassoniensi et Temesiensi antefato districtibus ac comitatibus incolatum habentes per turmas pestiferas et hosticos grande insultu pravorum scismaticorum Rasciensium et Turcorum ex subdolo astu confederatorum, quorum inhumani rigoris austeritatis utpote locuste immense pluralitatis ex abissi puteo ad nocendum nobis et ipsis regnicolis nostris vicibus sedule replicatus erumpentes, nos et regnum nostrum nequiter offendere maluit et feriere non modicum in personis et rebus suis molibus et immobilibus afflictos, derobatos, exhaustos et exustos de faucibus et potestatis iugo anxietateque valida dictorum scismaticorum in Christianurum necem et sanguinis effusionem absque temporis intervallo inmaniter sevientium demere et cetum crudelem ipsorum Rasciensium et Turcorum...”; Oklevelek Temes vármegye és Temes város történetéhez 316–317.*
26. Ld. az 1435-ben Cillei grófnak adományozott oklevelet: Thallóczy–Aldasy 98–99.
27. Ld. például I. Ulászló az öröklési ügyben való részvétele miatti homályos fogalmazását 1440-ből, amikor Perlek városát elvette a despotától: „...*quod idem despotus, predationum regni huius per sevissimos Turcos, in quorum medio et nunc duo eius filii existunt facturum conscius et consciensis fuisse et esse suspicatur, proco eciam quod ipso despotus nobis pridem hoc regnum iure ellectionis nostre ingredientibus, se de ipso regno a nostri facie mella racionabili causa motus obsentans et ad alienas terras conferens rebellionis potius quam obediencie et fidelitatis observande de se iudicium prebuit...*” In: Camerer, E., ed.: *Codex Diplomaticum domus senioris Comitum Zichy de Zich et Vasonkeo*. Vol. VIII. Bp., 1895. 17. (a továbbiakban: Camerer)
28. Ilyen üzenet található Peter Thomas ferences barát Magyarországról Pasquale Malipietro velencei dózsénak küldött jelentésében (1458. március 20.), amelyben hangsúlyozza, hogy Lázár despota segítette a törököt a Dunán való átkelésben: „*E seguide che in questi di passati per el mezo dei dipoti Lazaro de Servia sono passati el Danubio tanti turchi che per certo ha fatto gran choraria e menado via piu di XI milla persone cum otre assai grande crudeltade.*” In: Thallóczy–Aldasy 230. Az információ Magyarországról származott, amint azt az eseményhez fűződő későbbi adat is bizonyítja. Két héttel később hasonló híreket küldött az eseményről Varese ura Francesco Sforzának, további részleteket is említve a szerbek és magyarok közötti kölcsönös gyűlöletről: „*Soa signoria me disse havere queste novelle di verso Ungaria che ne mando la copia che la crede 10 regame de Servia pigliara accordo con Turchi perche molto son odiosi verso Ungari. Sono circondati da Turchi e crede quel legato sia levato di quel paese piu per suspeto de la persona soa che altramente.*” Itália számára ismét Velence volt az információ forrása.
29. Néhány bolgár kutató újabban megkísérli későbbre helyezni a középkori bolgár állam hagyománya megszűntének végső időpontját, s folytonosságát a 15. század közepéig bizonyítani. Feltételezéseik azonban a magyar forráshagyomány csupán részleges felhasználásán alapulnak, valamint bizonyos korabeli bizonyítékok mögötti etnikai, földrajzi és politikai konnotációkon. Ez a megközelítés hibás értelmezésekhez vezetett, amelyeket a rendelkezésünkre álló adatok összességével szembeállítva könnyen elvethetünk. Az ezzel a hipotézissel kapcsolatos megjegyzések egy másik tanulmányban kapnak helyet. Itt legyen elegendő annyi, hogy nem tekinthetjük például a Mátyás király néhány 1476 utáni levelében előforduló *regno Bulgariae* referenciákat ebben az időben egy még mindig létező állami hagyomány indikációjának. Mátyás király levelei. Külügyi Osztály 1458–1490. Bp., 1893. 355.
30. Fermezsin, E., ed.: *Acta Bosniae Potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zabrabiae, 1892. 114–115.: „*Exhibita siquidem nobis nuper pro perte vestri petitio continebat, quod cum infra regnum Hungariae prope metas eiusdem versus Bosnae, Rasciae, Bulgariae et Valahiae partes...*”
31. Ld. Rozgonyi István 1427, január 25-én kelt levelét Orsolyához, László özvegyéhez: „*qui si poterint, Radol vaivodam captivare, captivumque detinere, et si aqua Danubii cungetata fuerit, regnum Turcie profundius concremando et desolando anichilare non cessent, usque portum Maris proficiscantur, et quidquid nocimenti nefandissimis*

- Turcis et inicorum natis poterint, facere debeant.*” Zsigmond, Dan havasalföldi vajda és Péter portugál herceg hadjárataról: Camerer VIII. 310. Nr. 197.
32. Cille, H. – Spriewald, I., eds.: Die Gedichte des Michel Beheim. Berlin, 1968. I. 328 ff. (a továbbiakban: Cille-Spriewald)
 33. Hasonló attitűdöt tapasztalunk Jacopo Promontorio de Campis részéről, aki bár igen jól ismerte a balkáni szlávok hovatarozását, hiszen huszonöt évet töltött a Balkánon, „görögök”-nek nevezi őket. Ld. Babinger, F.: Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad am 21/22 Juli 1456. In: Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante. II. München, 1962. 306. Magyarországon ez a szemlélet már korán elterjedt, amint azt Zsigmondnak egy, 1404. április 16-ra keltezett, Fülöp burgundiai herceghez írott levele is mutatja, ahol a király a bolgár területeket úgy említi, mint „görög provinciák és más területek még mindig a törökök kezén”. Hurmuzaki, E.: Documente privitoare la istoria Romanilor. Bucuresti, 1890. I/2. 429. (a továbbiakban: Hurmuzaki)
 34. Petri Ranzani Siculi Episcopi Luzerni, apud Mattiam I olim Hung. regem per Triennium Legati, Epitome Rerum Hungaricarum. In: Schwandtner, J.: Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres ac genuini. Vindobonae, 1766–1768. I. 341. (a továbbiakban: Petri Ranzani) „*Paret imperio Turcarum quod nostra memoria ea gens in suam redegit potestatem. Inde ad locum unde est Moesiae inferioris utpote regionis Bulgarorum principium, est oppidum Bdignum nomine.*”
 35. Jana Dlugosza Dziela Wszystkie. III. 481–483., IV. 219. A Dlugoszt követő Callimachusra is jellemző némi kétértelműség.
 36. Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Eingeleitet und übersetzt von Renate Lachmann, kommentiert von Claus-Peter Haase, Renate Lachmann und Günter Prinzing. Graz–Wien–Köln, 1975. 98–99.
 37. Az utóbbi név használatában különösen kitartóak voltak a velenceiek, akiknél még 1418-ban is szerepel, a „Zagorai birodalom” kifejezéssel együtt. Ld: a Modontól Velencének szóló, 1418. május 30-i keltezésű üzenetet. In: Jorga, N.: Notes et extraits pour servir a l’histoire des Croisades au XVe siecle. Paris, 1899. Premiere Série. 278.: „*e mercantigar in 10 imperio de Tagoro*” (= Zagora) (a továbbiakban: Jorga)
 38. A Schedel Krónika megjelenése után hamarosan széles körben ismert volt Kelet-Közép-Európában, mind az eredeti kiadás, mind a későbbi fordítások és rövidítések példányai fellelhetők. Schedel Liber Chronicarumának egy német példánya (Augsburg, 1496.) látható például az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Nr. 634. A Balkán részei *Walachey, Albania, Türkei, Tarcia* (Rascia?), *Macedonia*, mind a vidékeik elképzelt képeivel. Habár Schedel elég jól ismeri Bulgáriát, és vannak szövegek a bolgárok megkeresztelkedéséről is, nem tartotta fontosnak erről képet szerepeltetni a Krónikában.
 39. Nordenskiöld, A. E.: Facsimile Atlas of the Early History of Cartography. Stockholm, 1970. XLII., XXXII., XLVII., XLIX., XXVII.
 40. Mint az úgynevezett Balkán katonai térkép esetében is, amelyet nagy valószínűséggel I. Ulászló keresztesháborúi idején készítettek. Snegov, D.: Codex Militaris et machina bellicis. Bucurest, 1979., vagy Ptolemaios Geográfiájának lengyel kiadása, amelyet Bernard Waposki tett közzé a 16. század első felében a korábban az ugyanezen hadjáratokban résztvevőktől származó információval. Buczek, K.: The History of Polish Cartography from the 15th to 18th centuries. Wrocław, 1968. 30–41., 7/8. számú térképek
 41. A hosszú hadjáratot követő dokumentumok és narratív források gyűjteménye: Schwarz, J.: Zur Geschichte des Friedensschlusses von Segedin 1444. Ungarische Revue XVI. 1894. 334–356.

42. Buchon, A., ed.: *Le Livre des faits du bon messire Jean le Maingre dit Boucicaut*. Paris, 1886. I. XV. fejezet; ezt az epizódot röviden leírja: Delaville Le Roulx, J.: *La France en Orient au XIVe siècle, Expedition du maréchal Boucicaut*. Paris, 1886. I/1. 163., de Boucicaut e küldetésére a tudomány még egyáltalán nem fordított figyelmet.
43. Hurmuzaki 429.
44. Jorga 435. 1. jegyzet: „*il Signor de Valachia, Pipo, capitano d’Ungari con el Signor de’ Zagora et altri*” átkelt a Dunán, elfoglalta Gravanni (?) városát és megostromolta Silistriát, ám később visszaverték és nagy veszteségeket szenvedett: „*siche la fu una gran rotta*”.
45. Hasonlót találunk a keresztesháborúk idejéből az első ismert hivatalos dokumentumban, Aeneas Silvio Piccolomininek Filippo Maria Viscontinhoz, Milánó hercegéhez írott, 1444. december 13-án kelt levelében. *Fontes Rerum Austriacarum* XLI. Wien, 1909. Nr. 167., 487–490. Michael Beheim többször megismétli 1460-as költeményében, in: Cille-Spiewald 328–356.; később Thuróczy János átfogó munkájában, a *Chronica Hungarorum*ban is felbukkan (251. o.), valószínűleg Hunyadi János egy 1445. május 11-i keltezésű levele alapján; Antonius Bonfininél, *Rerum Ungaricarum decades*, 3.V. 374. Ahogy várhatjuk is, Callimachus a legbőbeszédűbb: Callimachi, Phillipi: *Historia de rege Vladislao*... In: *Monumenta Poloniae historica*. Ed. S. Kwiatkowski. (Series I.) 6. 1893. 490. (a továbbiakban: Callimachi 1893): „*Post etiam victoriam pleraque Bulgarorum oppida simul odio Musormanocae impietatis, simul studio Christianae processionis pelecta, tum etiam linguae commercio et quod eadem cum Polonis primordia generis haberent; ejectionis Turcorum praefidi is, ad regem de fecere.*” Ez a lengyel attitűd a későbbi irodalomban is fennmaradt, még a 16. század végén is találkozhatunk vele. Strykowski, Maciej: *O pocztkach, wywodach, dzielnosciach, sprawach rycerskich; domowych slawnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i rukiego, przedtem nigdy od zadnego ani kuszone, ani opisane, z natohniaenia Bozego a uprzejmie pilnego doswiadczenia*. Ed. Julia Radziewska. Warszawa, 1978. 440–441.
46. Lásd például Nicolaus Cusanus 1454. december 29-én kelt levelét Juan Alfons bázeli püspökhöz. In: Klibansky, R. – Bacour, H., eds.: *Nicolaus de Cuza. Depace fidei cum epistula ad Ioannem de Segobia*. London, 1956. 93–102., ahol Nicolaus leírja, hogyan ejtettek foglyul több ezer törököt a szerbek Szófia mellett Brankovics György jóhíret öregbitve.
47. Giovanni Tagliacozzi fentebb említett leveléből, in: *Thallóczy–Aldasy 380*.
48. Sokolowski, A.: *Codes Epistolaris 145 ff.*: „*Sed quum Turci prefati emologati in parte majori pace ipsa per dimissionem magnorum et notabilium castrorum reliquum quod restabat faciendum, non compleverunt, puta in relaxatione filiorum despoti et certorum dierum castrorum suorum ymmo terras suas aliquas ignis incendio concremaverunt et concremare non desistunt, unde necesse nobis erat facere illud quod cum toto regno nostro conclusimus et iuravimus ire videlicet contra ipsos.*”
49. Vitéz I: 37. 90–94.: „*Lustrum prope vicesimum (si opte meminì) cirmagitur, quo Europe eras infesta Teucrorum arma, Deum hominesque violatura pervaluerunt eaque post subactum plus quam brevi Greciam, Macedoniam, deinde ac Bulgarie regna preterea Albaniae item alias ut dictu ita et memoratu miserandas plurimasque terras aliis super alias cladibus completas superbo lubibrio ruina, funeribus, servitute, religionis denique iactura deformatas, in peregrinos ritus mores legesque ac infide lingue commercium inverterunt. Nihil incolunis inter sacra prophanaque, nihil, inquam, cui ferro, terrore cui flamma ac ingo noceri potuit inviolati relinquendo: ut unaqueque gradu proxima erat ita ignomie objecte.*” Vitéz ezt megismételte a frankfurti gyűlés 1454. szeptember–októberi ülésén is.
50. Ld. Podjebrád György 1466. július 27-én kelt levelét Korvin Mátyáshoz. In: *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad, Urkundliche Belege zu Eschenloers Historia Wratislaviensis, Erste Abteilung 1459–1463*.

- Scriptores Rerum Silesicarum. 8. Band. Breslau, 1873. In: Markgfaf, H., ed.: *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgi de Podiebrad Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa* von Magister Peter Eschenloer. Breslau, 1872. 184.: „*Neque enim decet Christi vicarium despiciere animam pro qua Christus mori dignatus est, neque tantum lucri negligere quantum ex toti orbi christiano superimpendebat, potissime autem in plaga orientis contra Turcorum rabiem, qui bellorum assiduitate quidem indefessa per Mesiam et Bosnam ad regna Liburnorum aditum sibi struxerunt, quorum ferociam Bohemica militia duce quondam genitore vestro, deinde vestro quoque ductu sepe contrivit. Vestram fidem appellavimus, frater carissime!*” Az 1480-ban lejegyzett mariazelli legendában az ausztriai reflexiókat látjuk. Kumorovitz, Appendix: „*...postquam saevissima illa Turcorum gens ex Asia Traciaque per Elespontum traitiens Pannoniam Misiamque superiorem et inferiorem quas Walachias nunc vocamus... devastare, impugnare, suaeque ditioni atque religioni subicere...*”
51. Callimachi 1893.: „*prope est quod oimnary ominus borret ut Turci, patefacta sibi Hungaria, in vos inde bellum vastitamque conuertant. Dum pro Raschia et Bulgaria quae duo sepimenta regni nostri erant, lentius paulo quam expediret arma nuper induimus.*”
52. Jonov, M.: *Reiseberichte* 140., 143. (a továbbiakban: Jonov)
53. Jonov 163.
54. Így 1475-ben nagyszámú bolgárt telepített át Havasalföldre és Magyarországra nagy valószínűséggel az akkorra már havasalföldi vajda László. Chmell, J., ed.: *Monumenta Habsburgiana. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in der Zeitraume von 1473 bis 1576. Erste Abteilung. Das Zeitalter Maximilian's I. 2. Band.* Wien, 1855. 78.: „*Item der Hunson Lasla hat in dem landt Bulgaria die haubstat verlegt mit ij hundert tausent man wider die Turken.*” A szám igen nagy – körülbelül 150 ezer –, de semmi esetre sem kivételes. Nem vagyunk teljesen biztosak abban, hogy hova telepítették pontosan ezeket az embereket, vagy hogy mindannyian Magyarországra kerültek-e, ami nem valószínű, mert ebben az esetben követték volna nyomukat. A számot mégis megerősíti egyrészt az ugyanebben a dokumentumban közölt többi pontos információ, másrészt pedig a más forrásokból származó adatok. 1479-ben Kinizsi Pál temesi gróf körülbelül 60 000 szerbvel tért vissza, s kevesebb, de még mindig nagyszámú népséget töltött fel következő, 1481-es és 1493-as rajtaütései alkalmával. 1502-ben Vidin területén egy nagy magyar hadjárat hasonló eredményeket hozott. Általában a magyarországi szerb emigrációról: Szakály, F.: *Serbische Einwanderung nach Ungarn in der Türkenzeit.* In: Glatz, F., ed.: *Ethnicity and Society in Hungary.* Bp., 1990. 21–39.
55. Lásd például Benedict Krupesic fentebb említett beszámolóját, 140.
56. *Codex Iuris Hungarici.* Bp., 1899. 209.: „*Quod despotus Rasciae et comes Ciliae, caeterique magnates, domini, videlicet possessiones, castra, fortalitia, civitates oppida et alia bona in hoc regno Hungariae habentes et tenentes; huiusmodi castra, fortalitia, oppida, civitates et possessiones non advenis et forensibus sed Hungaris hominibus pro honore dare debeant!*” Olyan esetek, amelyek megerősítik a magnások efféle látásmódját, korábban is történtek, lásd például Lazarevics István adományait magyarországi püspököknek. In: Thallóczy–Aldasy 63., vagy szerb nemesek kinevezését Zaránd megyei kulcspozíciókba, uo. 45.
57. Mályusz, E.: *Une colonie bulgare a proximite de Bude.* *Studia Slavica Hungarica.* XIII. 1967. 113–126.: „*Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis, quod nos cum pauperitati et inopie fidelium Bulgarorum nostrorum in possessione nostra Roszygethe vocata commorantium, quibus nunc involuti et penuriati existunt, visceribus pietatis compatiendo, tum etiam attendendo, quod iidem Bulgari nostri laribus propriis rebusque et bonis eorum, quas et que in regno Bulgarie possidebant, omnino derelictis seipsos cum uxoribus atque prolibus ad hoc regnum nostrum Hungariae pia presidia a nobis habere et adipisci separantes reduxerunt*

ibidem in pretacta possessione nostra imperpetuum moratoros...” Érdekes megjegyezni, hogy bár a szerbek jóval nagyobb számban voltak jelen az országban, egy kolóniájuk sem kapott akkora adókedvezményeket, mint ez a bolgár település.

58. Ilyen feljegyzések Mátyás 1471-es és 1481-es okleveleiben maradtak fenn; kommentárját ld. Corpus Iuris Hungarici 388.
59. Az így keletkező félelelről ld. Heinz Dompig és Peter Eschenloer 1471. május 24-i levelét Breslau város lakóihoz. In: Wachter, F., ed.: *Geschichtsschreiber Schlesiens des XV. Jahrhunderts*. Breslau, 1883. (= *Scriptores Rerum Silesicarum* 12. Band) 37.: *„Seine k. Gn. [Mátyás – K. P.] wirt sulch folk von Raczen, Turken und Wallachen in die lande bringen des sich kaiser und seine fursten furchten werden.*”, uo. 272. hasonló adatok
60. Jansdorf, B.: *Ceska Kronika*. Ed. J. Mikulka. Ostrava, 1959. 39. teljesen eltérő véleményt fejt ki. Jansdorf azon kevesek közé tartozik, akik Albert idejéről beszélvén egyáltalán megemlítették a török hódítást: *„Deide ad requisicionem Ungarorum propter Thurcos, qui Serviam, dispoti provinciam alias Rasciam invaserant et castrum Synderoviam circa Danubium situm obsederant, Budam pecit.*”
61. *„...maior eret corpore, et terribilis facie.*” *Acta Sanctorum*. „De S. Petro Thomasio, Patriarcha Constantinop. Ord. Carmel. Famagustae in Cypro.” Antwerpium, MDCXLIII. Tomus II. (Januarii) 998.
62. Cille-Spiewald 76–77. A gonosz uralkodókról: Klaniczay, G.: Representation of the Evil Ruler in the Middle Ages. In: Duchhard, H. – Jackson, R. A. – Sturdy, D., eds.: *European Monarchy. Its Evolution and Practice from Antiquity to Modern Times*. Stuttgart, 1992. 71–79.
63. Neuling, E.: *Alexandreis. Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur*. X. 382.; Konstantinovic, Z.: *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*. München, 1960. 16. 25. jegyzet.
64. Windeckes, E.: *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds*. Ed. W. Altmann. Berlin, 1893. *Die Lieder Oswalds von Wolkestein*. Ed. K. K. Klein. *Altdeutsche Textbibliothek* Nr. 55. Tübingen, 1962. 21. (1408-ban Zsigmond király Boszniába megy, azután alkut köt Istvánnal) *„...also er von Wohssen zouch do zalt man 14 hundert and acht jor do zouch er gegen der Sirfien und Ratzen, und dedingte mit sdem Dischbotten das er mit ime eins wart und hielt das also ein biderber man wann er ein grosser mechtiger furst was und ein herzoge was uss Sirfie und uss Ratzen was; und was er ein herlich schon man worhaftig und gerecht und was ouch fridesam; aber der Korwy [Hervoja von Spalato] und Sendel [a boszniai Sandal Chranic – K. P.] die wordent brüchtig und lügener!*”
65. Windeckes 177.
66. Cille-Spiewald 98–111.

KIRIL PETKOW

*Von den sich gegen die Krone empörenden bis hin zu den
Fideli Nostri Bulgari*

Das politische Bild der orthodoxen Balkan-Völker in Ostmitteleuropa (1354–1572)

Seit der Kirchenspaltung im Jahre 1054 wuchs das Mißtrauen zwischen den katholischen Völkern West- und Mitteleuropas und den nach dem byzantinischen Ritus lebenden Balkan-Völkern ständig. Die in religiöser Gestalt auftretenden Gegensätze wurden durch die Kreuzzüge noch weiter vertieft. Das in Europa existierende feindliche Bild über die Balkan-Völker entstand in Ungarn und es wurde von hier aus weitervermittelt. Ungarn hatte politische Ambitionen auf diesem Gebiet, man betrachtete die hier lebenden Völker als die Untertanen der Heiligen Ungarischen Krone. Die Machtansprüche wurden durch die negative Propaganda unterstützt, laut derer die Bulgaren und Serben Auführer, treulose Untertanen des ungarischen Königs seien. Mit dem Vordringen der Türken wurde diese feindliche Einstellung weiter verstärkt. Sie wurden verabscheut, weil sie sich nicht wehren können zum anderen wurden sie wegen der an der Seite der Türken, als die Verräter des Christentums angesehen.

Die negative Einstellung ändert sich langsam Anfang des 15. Jahrhunderts unter König Sigismund. Immer mehr Flüchtlinge vom Balkan lassen sich an der Südgrenze Ungarns nieder und nehmen an der Verteidigung der Grenzen und an den Kämpfen gegen die Türken teil. Nach dem Verlust ihrer Unabhängigkeit wurden die Balkan-Völker nicht mehr als die Mitläufer der Türken betrachtet, sondern als leidende Christen, als Verbündete der mitteleuropäischen Völker gegen die Türken.

West- und Mitteleuropa hatten in erster Linie über die Serben Informationen, die Bulgaren geriet als politische Entität für lange Zeit in Vergessenheit, ihr Gebiet existierte nur als geographischer Begriff. Das Gebiet wurde in den humanistischen Arbeiten und auf den Landkarten immer öfter mit Namen aus der Antike versehen und die Bezeichnung Bulgarien wurde aus der Praxis verdrängt.

KIRIL PETKOV

*From rebels against the Crown to fideli nostri Bulgari*East-Central European political image of the Orthodox peoples of the Balkans
(1354–1572)

The distrust between the catholic peoples of Western and Central Europe and the peoples of the Balkans following the Byzantine rite never stopped growing after the Great Schism of 1054. The antagonisms disguised in religious forms were only increased by the crusades. The hostile picture of the Balkan peoples shared in other parts of Europe was developed and disseminated in and from Hungary. Hungary had political ambitions in the region and regarded the peoples there as the subjects of the Hungarian Holy Crown. The negative propaganda, claiming that the Bulgars and Serbs were rebels and unfaithful subjects of the King of Hungary, was intended to support these aspirations to hegemony. This hostile view was unable to defend them-

selves and, on the other, on account of their fighting along the Turks as auxiliary troops, were regarded as allies of the Turks and traitors of Christianity.

This negative image began to change slowly during the reign of Sigismund in the early 15th century. An increasing number of refugees from the Balkans had been re-settled along the southern borders of Hungary, taking part in the defense of those borders, as well as in campaigns against the Turks. No longer regarded as satellites of the Turks after the peoples of the Balkans had lost their independence, they were rather viewed as suffering Christian neighbours, and as allies of the Central European peoples against the Turks.

Western and Central Europe had information primarily about the Serbs. The Bulgars were forgotten for a long time as a political entity; the region they inhabited existed merely as a geographical concept. With increasing frequency, the country was mentioned in humanistic works and on maps by names from antiquity, the name Bulgaria dropping out of usage.